

**AZ EDDIG ISMERT LEGKORÁBBI MAGYAR NYELVŰ HADBÍRÓSÁGI
ÍTÉLETLEVÉL**

**Wékey Ferenc ítéletlevele Lazarus von Schwendi főkapitány
ungvári táborában, 1566. március 26-án**

A kora újkori magyarországi hadi bíraskodás kutatásáról

Az 1990-es évek legelején a Magyar Országos Levéltár egyik vegyes kamarai irat-együttesében (*Miscellanea*) – a törökellenes határvédelmi rendszer történetét kutatva – különleges iratra bukkantunk: a felső-magyarországi hadiszék helyreállításáról 1609. március közepén rendelkező dokumentumra.¹ Ez a korábban ismeretlen forrás adta azután az ötletet a XVI–XVII. században a Magyar Királyság védelmében meghatározó szerepet játszó végvári katonaság (egykorú kifejezéssel a „vitézlő rend/nép”) és általában a korszak hadi bíraskodásának szisztematikus feltárására. A rövid utánajárást követően ugyanis kiderült, hogy noha a törökellenes végházakban szolgáló katonaság kutatása addig már közel másfél évszázada folyt, hadi bíraskodásukkal a XX. század végéig behatóbban csupán hárman foglalkoztak, mégpedig egy-egy rövidebb tanulmány keretében.²

Egyrészt 1926-ban a kora újkori magyar történelem egyik leglelkesebb, bár napjainkra már elavult szemléletű bűvára, Takáts Sándor (1860–1932), aki e témakört is érdekes adatokat egymás mellé „csemegéző”, esszé jellegű tanulmányban mutatta be.³ Másrészt az 1970-es évek közepén a Batthyányak irányította, XVII. századi nyugat-dunántúli határvédelem és magánföldesúri katonaság kiváló ismerője, Varga J. János, aki főként a körmenti prezidiális mezőváros különleges „seregszékére” koncentrálni foglalta össze kutatási eredményeit.⁴ Végül ismereteinket egy évtizeddel később a Győrben szolgáló magyar és német őrség, illetve a polgári lakosság, azaz különböző társadalmi csoportok

¹ Magyar Országos Levéltár, Budapest (A továbbiakban: MOL) E 211, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Magyar Kamara Archivuma, Tétel 43. №. 12. Kiadása: *Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században.* Győr, 1995. (A továbbiakban: *Pálffy 1995.*) 189. o. №. 5.

² A nagyobb végvártörténeti összefoglalók közül egyedül Szegő Pál monográfiája szentelt néhány oldalt a kérdéskörnek. *Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepедéstől a tizenöt éves háború kezdetéig.* (1541–1593) Budapest, 1911. 175., 191., 201., 349–355. o.

³ *Takáts Sándor: A régi magyar hadbírótság.* In: *Uő: A magyar mult tarlójáról.* Budapest, 1926. (A továbbiakban: *Takáts 1926.*) 137–163. o.

⁴ *Varga J. János: Katonai bíraskodás a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon és végvárakban.* (Seregszék, hadiszék, úriszék). *Századok*, 111. (1977.) 439–462. o. Szinte szó szerint ugyanez monográfiája egyik fejezeteként: *Uő: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon.* (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat, 94.) Budapest, 1981. 146–174. o., illetve rövidebb változata újabban: *Uő: Katonai bíraskodás a 16–17. századi Dunántúlon. Zalai Múzeum*, 4. (1992.) 35–43. o.

és etnikumok egy közös, erődített helyen történő együttélése kapcsán a Rába-parti erőd-város életét szisztematikus feltérképező Gecsényi Lajos gazdagította.⁵

A témára figyelmünket felkeltő, 1609. évi különleges irat megtalálását követően közel fél évtizeddel, 1995-ben különböző külföldi (főként bécsi, pozsonyi és kassai) és hazai (elsősorban budapesti, győri és veszprémi) hadi, kamarai, családi, városi és hiteleshelyi levéltárakban folytatott kutatásainkat sikerült önálló monográfiában összegeznünk.⁶ Ezt egy rövidebb okmánytár mellett – Benda Kálmán (1913–1994) és Nagy László nyomdokain haladva⁷ egy leendő végvári archontológiai lexikon egyik vaskosabb fejezeteként – a XVI–XVII. századi Magyar Királyság területén egykor szolgált hadi bíraskodási személyzet adattárával egészítettük ki.⁸ Ezek sorában, mégpedig az archontológia első tagjaként szerepelt az északkelet-magyarországi birtokos és a Magyar Királyság alországbírája (1564–1578), nagytárnányi Wékey (Vékey) Ferenc, aki 1566-tól a magyar történelem első, már nem csupán ideiglenes jelleggel, hanem közel tizenkét esztendeig működő előbb tábori, majd rendes végvári állományban szolgált felső-magyarországi hadbírája volt.⁹

Kötetünkben számba vettük az addig előkerült magyar hadi-, sereg- és tábori széki bírósági ítéleteket és jegyzőkönyveket is, amelyek terjedelme az egy oldalnyi rövid határozattól az ötven foliónyi vaskos jegyzőkönyvig terjedt. Ezek sorát 1566 nyaráról ugyancsak Wékey Ferenc két – ráadásul magyar nyelvű – ítéletlevele nyitotta, amelyeket a XIX. század óta ismert a kutatás.¹⁰ Bár a XVI. századból ezeken kívül sajnos tábori és végvári (magyar vagy latin nyelvű) hadbírói ítéletlevelekkel nem rendelkezünk, sőt ilyenek azóta sem kerültek elő, a következő évszázad néhány tucat bírósági jegyzőkönyvére alapozva szélesebb körű levéltári kutatással mind a végvári katonaság hadi bíraskodásának szervezetét, mind a „vitélő törvényszékek” működését és ítélkezési gyakorlatát sikerült alaposabban körüljárunk. A XVI. század második felére – a törökellenes végvárrendszer kialakulásával – ugyanis az uralkodó fizette „vitélő rend” a magyarországi társadalom új, önálló, ún. köztes rétegévé vált: a kiváltságoltak (elsősorban a nemesek) és a kiváltságokkal nem rendelkezők (a jobbágyok) között foglalt helyet, mégpedig fokozatosan megszerzett előjogainak köszönhetően az előbbiekhöz állva közelebb.¹¹ E pri-

⁵ Gecsényi Lajos: *Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984.) 664–686., főként 677–680. o.

⁶ Pálffy 1995. A téma legfőbb tanulságait azóta a nemzetközi szakmai közönségnek is összefoglaltuk: Géza Pálffy: *Militärische Rechtspflege im Königreich Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert. Historisches Jahrbuch*, 127. (2007.) (A továbbiakban: Pálffy 2007.) 33–73. o.

⁷ Benda Kálmán: *A királyi Magyarország tisztii címtára 1607–1608. Levéltári Közlemények*, 43. (1972.) 2. sz. 265–325. o. és Nagy László: *A végvári dicsőség nyomában*. Budapest, 1978. (A továbbiakban: Nagy 1978.) 233–252. o.

⁸ Pálffy 1995. 181–198. és 199–259. o.

⁹ Uo. 201. o.

¹⁰ Régi magyar nyelvemlékek. Szerk. Döbrentei Gábor. II. köt. Buda, 1840. 196–197. o. №. CLXXI. és A Báró Orlay s Gróf Serényi család zábláthi levéltárából. 1566–1718. Közli Thaly Kálmán. Budapest, 1898. 37–38. o. №. I.

¹¹ További irodalommal: Nagy 1978.; Benczédi László: *Végváriak életviszonyai a XVII. században*. In: *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században*. Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. (Studia Agriensia, 3.) Eger, 1983. 101–111. o.; Géza Pálffy: *Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit. Historisches Jahrbuch*, 123. (2003.) 111–148. o.; Czigány István: *Re-*

vilégiumok (a földesúri joghatóság alá nem tartozás, az adómentesség, a kocsmá- és malomtartás, a XVII. században a szabad vallásgyakorlat stb.) közé tartozott a XVI. század utolsó harmadától az önálló katonai igazságszolgáltatás is, amelyet a mintegy 20 000 főt számláló – nagyobb részben magyar – végvári katonaság a királysági rendek és nemesek ellenállásának dacára is megszerzett.¹² E folyamatban Wékey Ferenc 1566. évi hadbírói tevékenysége kétségkívül fontos, mondhatnánk alapozó mérföldkönek tekinthető.

A XVI. század végére kialakult végvári hadi bíraskodás legfőbb fórumát a végházak kapitányainak ún. seregszékei (*sedes bellica*) jelentették, amelyek esküdtszékként hoztak a vétkes katonák ügyeiben ítéleteket. A német zsoldosoktól eltérően a lovasok és gyalogosok felett egyaránt ítélkező kapitányi „vitélző törvényszékek” hivatali teendőit egyes kiemelt végvárakban és erődítményekben (a XVI. században Győrben, Komáromban, Érsekújvárott és Kassán, a XVII. században pedig már Léván, Füleken és a század közepétől Szécsényben is) külön tisztségviselők, a seregbírák (*judex bellicus*, *judex exercitus*), más kisebb-nagyobb véghelyeken pedig hites seregjegyzők/seregnótáriusok (*juratus notarius sedis bellicae/judiciariae militaris*) látták el. Az európai katonai igazságszolgáltatás kora újkori rendszerében ugyanakkor különlegességnek számított, hogy a végvári katonaság bíraskodása igazodott a határvédelmi rendszer szervezetéhez, azaz a kisebb várakból kialakuló végvidéki főkapitányságok rendszeréhez. A végvidékek (a Drávától északra a XVI. század második felében a kanizsai, a győri, a bányavidéki és a felsőmagyarországi generalátus)¹³ várainak seregszékeiről ugyanis az ítélettel elégedetlen félnek lehetősége nyílt arra, hogy ügyében másodfokon a végvidéki főkapitány (generális) ún. hadiszékéhez fellebbezen. Mindezek mellett a kisebb-nagyobb törökellenes, valamint egyéb magyarországi és külföldi hadjáratok idején természetesen megmaradt a magyar mezei katonaság feletti tábori hadiszéki bíraskodás intézménye is.¹⁴

Új források felbukkanása az elmúlt másfél évtizedben

A XVI–XVII. századi magyarországi tábori és végvári hadi bíraskodás kutatását jelentősen megnehezítette, hogy rá vonatkozóan önálló levéltári fond – ellentétben az országos, vármegyei vagy városi bíróságokkal – a Magyar Királyság egyetlen végháza, illetve egyetlen hadjárata esetében sem maradt fenn, még kisebb-nagyobb részben sem. Így már 1995-ben megjelent kötetünk közzétételékor is tisztában voltunk azzal, hogy elsősorban a hadi bírósági ítéletlevelek és a korszakban oly gyakori, különféle hadiszabályzatok terén bőséggel várhatók még új „lelemények”, főként kevésbé ismert vagy a hadibíraskodás szempontjából elsőre relevánsnak nem tűnő levéltári irategyüttesekből.

form vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára, 4.) Budapest, 2004.

¹² Minderre Pálffy 1995. és Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás Magyarországon a XVI–XVII. században. PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Középkori és Korajújkori Magyar Történelmi Tanulmányok. Budapest, 1998. (A továbbiakban: Pálffy 1998.)

¹³ Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy későbbi nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle*, 38. (1996.) 2–3. sz. 163–217. o.

¹⁴ Vö. Pálffy 1995. 263. o.

Kárfy Ödön joggal nevezte ugyanis az előbbieket e folyóirat hasábjain már a XX. század elején is „*a hadtörténelem ritkaságainak*”.¹⁵ Hasonlóan vélekedett két évtizeddel később Bittó Béla is, amikor azt hangsúlyozta, hogy „*ily ítéletlevél ritkaság számba megy.*”¹⁶

Kutatói optimizmusunkra több dolog is okot adott. Egyrészt szomorúan kellett megállapítanunk, hogy a magyarországi német tábori és végvári haditörvényszékek (az ún. soltész-székek) és magyar hadibíróságok (az említett tábori, valamint főkapitányi hadi és végvári seregszékek) írásbeli feladatainak túlnyomó részét ellátó bírósági vagy seregjegyzők, illetve tábori/végvári had- vagy seregbírák egykori jegyzőkönyvei közül monográfiánk 1995. évi megjelenéséig sajnos egyetlen egy sem került elő. Másrészt a XVI–XVII. századi (tábori és várbeli) hadiszabályzatok számát munkánkban ugyan magunk is többel gyarapítottuk¹⁷ – köztük az ugyancsak Wékey Ferenchez és kapitánytársaihoz köthető, legkorábbi általános magyar lovas és gyalogos hadiszabályzat felfedezésével és történetének részletes feltárásával¹⁸ –, de biztosak voltunk abban, hogy ilyenek felbukkanása különböző levél- és kéziratárakból még várható, akár jelentősebb számban is. Azaz örömkre szolgált volna, ha a XX–XXI. század fordulóján valakik legalább egy-egy lépéssel vagy szisztematikusan folytatják a *Hadtörténelmi Közlemények* 1891-től 1897-ig tartó úttörő gyűjtését (*Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye*, mintegy félszáz szabályzat közzététele), azaz egy kora újkori hadiszabályzat-gyűjtemény elkészítését.

Várakozásunk azóta több tekintetben beigazolódott. Az elmúlt bő egy évtizedben mind a Magyar Királyságból, mind az Erdélyi Fejedelemségből számos újabb, eddig ismeretlen hadirendtartás került elő – elegendő Bethlen Gábor 1620-as évekbeli, e folyóirat lapjain megjelent magyar nyelvű tábori hadiszabályzatára vagy az egerszegi végvár 1682. évi, ugyancsak magyarul papírra vetett rendtartására gondolnunk.¹⁹ Ám tetemesen gyarapodott a hadi bírósági ítéletlevelek száma is. Miként erről 1995-ben megjelent könyvünk néhány évvel későbbi (1998. évi) doktori disszertáció-változatában már beszámolhattunk,²⁰ a bécsi Hadilevéltárban (*Kriegsarchiv*) folytatott rendszeres feltárómunka során több német gyalogos és lovassági tábori és végvári hadbírói tárgyalás jegyzőkönyvét fedeztük fel. S noha ezek adatait már több helyen hasznosítottuk, közzétételük akár még nemzetközi szempontból is figyelmet érdemelne, hiszen ilyen dokumentumokat nagyobb számban német nyelvterületen sem jelentettek meg. Ám végvidéki hadiszéki és végvári sereg-

¹⁵ Kárfy Ödön: Hadbírói ítélet 1708-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 16. (1915.) 534–536. o., itt 534. o.

¹⁶ Bittó Béla: XVII. századi magyar nyelvű hadbírói ítélet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1934.) 273–280. o., itt 273. o.

¹⁷ Pálffy 1995. főként 79–81. o.

¹⁸ Erről utóbb külön tanulmányban is szóltunk: Pálffy Géza: Az első horvát hadiszabályzatok (1578) magyarországi gyökerei. In: *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Szerk. Lengvári István – Vonyó József. (Pécsi Tudománytár sorozat.) Pécs, 2003. 295–304. o.; szövege a német kutatás számára is megjelent: Pálffy 2007. 68–72. o. №. I–II.

¹⁹ Hausner Gábor: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadi edictuma. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001.) 469–485. o.; Végh Ferenc: Egerszeg végvár és városa a 17. században. (Zalaegerszegi füzetek, 10.) Zalaegerszeg, 2010. (A továbbiakban: Végh 2010.) 100–102. o. №. 17.

²⁰ Pálffy 1998. 17. o.: 27. jegyzet stb.

széki ítéletekből is találtunk azóta néhányat, elsősorban napjainkban már külföldön őrzött, egykori magyar arisztokrata-levéltárakban.²¹

Mindezeken túl doktori értekezésünkben már arról is hírt adhattunk, hogy a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában – egy 1967. évi szerencsés vásárlás eredményeként – fennmaradt a lévai végvár seregszékének 1676 szeptemberétől 1701 júniusáig vezetett, 254 főlioni terjedelmű, azaz több mint 500 oldalas jegyzőkönyve.²² Bár ennek adatait dolgozatunkban ugyancsak több helyen hasznosítottuk, teljes terjedelmében történő kiadása azóta is vár egy vállalkozó szellemű kutatóra. (E különleges forrást ráadásul 1678 elejéről egy ez ideig ugyancsak ismeretlen, magyar nyelvű, kilenc artikulusból álló várbéli rendtartás nyitja.²³) Mivel pedig más forrásutalásokból tudjuk, hogy hasonló protokollumokat Győrben – és majdnem biztosan Füleken – is rendszeresen vezettek,²⁴ egyszer talán valamelyik győri vagy füleki seregbíró, esetleg győri fő- vagy vicegenerális hagyatékából felbukkanhat még egy-egy hasonló sereg- vagy hadiszéki jegyzőkönyv.

2003 októberében a téma alapforrásainak száma egy a lévaihoz hasonló, túlzás nélkül szenzációsnak nevezhető dokumentummal gazdagodott. A szécsényi végvár seregszékének 1656. április 8-tól 1661. február 6-ig fennmaradt, nagyjából magyar, kisebb részben latin nyelvű jegyzőkönyvét egykori budapesti tanítványunk, Szabó András Péter – mint a fentiek ismeretében ez már szinte „várható” volt – ismét egy különleges, a téma kutatása szempontjából alig szóba jöhető helyen, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárában fedezte fel. Az Erdélyben talált, de a Magyar Királyság története szempontjából oly fontos jegyzőkönyvet – a kora újkori magyar had- és jog-, a társadalom- és Nógrád megyei helytörténetírás szerencsésjére – ugyanő nemrég széles körű levéltári háttérkutatással és páratlanul gazdag, annotált mutatókkal tette közzé.²⁵ Így a XVII. század közepi szécsényi végvárváros és egyúttal a gyakran ott működő Nógrád vármegye kapcsán olyan – az említett végvári archontológiai lexikon kereteit több helyütt jelentősen túllépő – részletes adatbázist állított össze, amelyhez hasonló ez ideig a XVI–XVII. századi teljes magyar–horvát határvédelmi rendszer egyetlen egy végváráról sem áll rendelkezésre.²⁶ Ráadásul forráskiadása az eddig ismert hadbíróági ítéletlevele-

²¹ Az erdői Pálffy család napjainkban részben Pozsonyban őrzött archívumában például az 1630-as évekből két érsekújvári hadiszéki ítéletleltre bukkantunk. Slovenský národný archív, Bratislava; Ústredný Pálffyovský archív, Arm. VIII. Lad. 4. Fasc. 6. №. 138. (1632. december 2.) és uo. Arm. VII. Lad. 9. Fasc. 1. №. 2. (1635. szeptember 23.)

²² Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Kézirattár, Fol. Hung. 3199.

²³ Uo. fol. 2. A várendtartás közlését készülő végvári oklevéltárunkban („Az jó hírért, névért s az szép tisztességért” Oklevéltár a végvári katonaság történetéhez [16–17. század]) tervezzük.

²⁴ Lásd például 1622-ből Győrből: „oda az procotulomban [sic!] iratá azt velem...; az procotulomban olvasván...; Fölvéve Kauassi [ti. Kávássy Pál győri lovaskatona] az sereg procotulomját, olvasni kezdé...; az seregszéki notáriusnál az protocolum...” Egyházmegyei Levéltár, Győr; Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára Okmánytár, II. rész, №. 24734.

²⁵ A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Sajtó alá rendezte, az adattárat összeállította: Szabó András Péter. A bevezető tanulmányt írta: Pálffy Géza. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 59.) Salgótarján, 2010.

²⁶ Vö. veszprémi kísérletünkkel: Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Szerk. Tóth G. Péter. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák, 9.) Veszprém, 1998. 91–188. o.

ket – még ha csupán kivonatos formában is – a XVII. század közepéről 98 seregszéki ülésről mintegy 150 ítélet, határozat és rendelkezés megismerésével gyarapította.

Végül az elmúlt esztendőkből részben saját kutatásainknak, részben történész és levéltáros kollégáink szívességének köszönhetően sok tucattal szaporodott a végvárak hadi bíráskodási személyzetének száma, elsősorban természetesen a már jobban dokumentált XVII. század vonatkozásában. E téren külön figyelmet érdemel, hogy egykori pécsi tanítványunk, Végh Ferenc a keszthelyi végvárvárosról írott doktori értekezésében mintaszerűen feltárta a Balaton-parti prezidiális mező- avagy végvárváros igazságszolgáltatását, illetve az ottani magisztrátus működését, amelyet a katonaság nagyszámú jelenléte miatt – Körmenyhez és más dunántúli prezidiális mezővárosokhoz hasonlóan – ugyancsak *seregszékeknek* tituláltak.²⁷ Ugyanő frissen megjelent kismonográfiájában pedig feltérképezte a XVII. századi egerszegi végvárvárosbeli – hadi és polgári – igazságszolgáltatást is.²⁸ Végh mikrotörténeti jellegű dunántúli alapkutatásai még a korabeli Magyarország had-, társadalom- és várostörténetét is fontos megállapításokkal gyarapították.

*Egy had- és jogtörténeti unikum: Wékey Ferenc újonnan előkerült ítéletlevele
1566. március 26-ról*

E fontos dokumentumok sora néhány esztendővel ezelőtt még egy különleges darabban gazdagodott. 2006 elején egy magyarországi magángyűjteményből ugyanis Budapesten előkerült az eddig ismert legkorábbi magyar nyelvű hadbírószéki ítéletlevel. Nevezetesen a már többször említett magyar hadbíró (1566–1578), a Felső-Magyarországon tevékenykedő Wékey Ferenc 1566. március 26-án, az ungvári királyi táborban kelt ítéletlevele. Bár a dokumentum azóta egy másik hazai magángyűjtemény értékes darabját képezi, a magyar történeti kutatások számára kiemelten értékes volta miatt érdemes e folyóirat hasábjain – 2006 februárjában készült fotó- és xeroxmásolata alapján – közzétennünk. Így jelen sorok kíséretében most ezzel az unikum-forrással (lásd a Függelékben) szeretnénk köszönteni nyugalomba vonulása alkalmából a *Hadtörténelmi Közlemények* tanulmányainkat mindig lekötelező érdeklődéssel követő főszerkesztőjét, Csákváry Ferencet.

Miként arról a következő táblázat részletesen tanúskodik, Wékey Ferencnek ez ideig már két magyar nyelvű ítéletlevele volt ismert, mégpedig mindkettő 1566 nyaráról. Az előbbi június 24-én, az ungvári királyi táborban kelt, és joggal került be immár 170 esztendeje Döbrentei Gábor 1840. évi közlésében magyar nyelvemlékeink sorába. A másikat Wékey augusztus 25-én Tárkányban állította ki, mely helység alatt – a dokumentumot 1898-ban közreadó kiváló forrásgyűjtő, Thaly Kálmán vélekedésével ellentétben – nem a Győrtől keletre fekvő Tárkány (Mezőtárkány), hanem a Zemplén, Ung, Bereg és Szabolcs megyei birtokos Wékey családi rezidenciája, a Zemplén megyében fekvő Nagytárkány értendő, ahol ő ez idő tájt már egy megerősített földesúri kúriával, azaz

²⁷ *Végh Ferenc: Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században.* (Disszertációk a társadalomtudományok köréből, 1.) Budapest, 2007. 137–141. o.

²⁸ *Végh* 2010. 57–65. és 79–95. o. №. 1–15.

várkastéllyal is rendelkezett.²⁹ A most közzétett dokumentum ezeknél néhány hónappal korábban, 1566. március 26-án keletkezett a neves Lazarus Freiherr von Schwendi³⁰ felső-magyarországi főkapitány (1565–1568) ungvári táborában, éppen azon Gyümölcsöltő Boldogasszony ünnepének (március 25.) másnapján, amelyre a június végi ítéletlevél is utalt. Forrásunk tehát az eddig előkerült legkorábbi magyarországi és magyar nyelvű hadbírószági ítéletlevél, amely így egyszerre tartható mind a magyar had- és jogtörténet-írás, mind a XVI. századi magyar nyelvemlék-kutatás egyik különleges kincsének.

*Wékey Ferenc királyi hadbíró tábori hadiszéki ítéletlevelei 1566-ból
(keletkezésük időrendjében)*

A tábori széki ülés ideje [L.] ³¹	A tábori széki ülés helyszíne	A tábori szék vezetőjének titulusa	A tábori szék tagjainak megnevezése
1566. március 26.	ungvári királyi tábor („ú Felsége táborában”)	Wékey Ferenc „császárnak ú Felségének hadi bírója és kapitánya”	„ez törvényben ülő nemes uraimval és esküdt ispánokkal”
Felperes neve és státusa	Alperes neve és státusa	A per tárgya, jellege	Ítélet
Bilkey Máté Bereg megyei nemes	Móré Gáspár királyi kapitány („az ú Felsége kapitánya”)	hatalmaskodás a januári beregszászi táborozás idején: egy bilkei nemesi udvarház kirablása (lovak elvitele, pince feltörése, jobbágyok elfogása)	100 forint büntetés

²⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Kriegsarchiv, Protokolle des Wiener Hofkriegsrates. (A továbbiakban: ÖStA KA HKR Prot.) Bd. 142. Exp. fol. 43. Wékey életére és tárkányi várkastélyára újabban *Gyulay Éva*: Nagytárkány birtokosai és adózói a 16–17. században. In: Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerk. *Viga Gyula*. (Lokális és regionális monográfiák, 5.) Somorja–Komárom, 2006. (A továbbiakban *Gyulay* 2006.) 55–128., itt 62–68. o.

³⁰ További irodalommal és összegző jelleggel *Pálffy Géza*: Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583). In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. *Mayer László – Tilcsik György*. Szombathely, 2003. 101–120. o., ill. magyarországi katonai tevékenységére még mind a mai napig alapvető *Wilhelm Janko*: Lazarus Freiherr von Schwendi, oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian’s II. Wien, 1871.

³¹ Lelőhelye: Magángyűjtemény, Budapest. Kiadása: jelen közleményben (lásd a Függelékben).

A tábori széki ülés ideje [II.] ³²	A tábori széki ülés helyszíne	A tábori szék vezetőjének titulusa	A tábori szék tagjainak megnevezése
1566. június 24.	ungvári királyi tábor („ű Felsége táborába”)	Wékey Ferenc „császárnak ű Felségének hadi bírása és kapitánya”	„az én szokásom szerint esküdt ispánokkal és egyéb törvénytudó nemes személyekkel”
Felperes neve és státusa	Alperes neve és státusa	A per tárgya, jellege	Ítélet
Nagymihályi Pongrácz János Zemplén megyei nemes	id. Eödönffy Ferenc nemes és feltehetően királyi katona	hatalmaskodás: egy nagymihályi várbeli konyhahely elfoglalása (a március 28-án, az ungvári táborban kelt szerződés-, ill. egy ugyanitt május 25-én kelt ítéletlevél ellenére)	1000 forint megfizetése

A tábori széki ülés ideje [III.] ³³	A tábori széki ülés helyszíne	A tábori szék vezetőjének titulusa	A tábori szék tagjainak megnevezése
1566. augusztus 25.	Tárkány [Wékey Ferenc kastélya]	Wékey Ferenc „császárnak ő Felségének hadi bírása”	„több nemes személyekkel”
Felperes neve és státusa	Alperes neve és státusa	A per tárgya, jellege	Ítélet
Malomy Lőrinc királyi katona („ő Felsége fizetésén vadnak”)	Wiczmándy Mátyás királyi katona („ő Felsége szolgája”)	hatalmaskodás: kiskamonyai pusztai földek megszántása, vásár- és malomvámjövendelmek elvétele, szolgák elkergetése	a földek és az elvett jövendelmek visszaadása, 25 forint büntetés

Forrásunk mindezek mellett egyúttal Wékey Ferenc hadbírói tevékenységének is eddig ismert legkorábbi említése. Sőt, mivel az ítéletlevél szövege a Felső-Magyarországon szolgáló királyi hadsereg beregszászi táborzására is utal („*ez elmúlt napokban, mikor az ű Felsége tábora Beregszászban volt volna*”) – ahol Lazarus von Schwendi és Zay Ferenc főkapitányok idegen és magyar csapatai 1566 januárjában tartózkodtak, hiszen február közepétől Schwendi generális és Andreas Kielman mustramester levele szerint már Ungvárott voltak³⁴ –, joggal merül fel annak lehetősége, hogy Habsburg Miksa király

³² Lelőhelye: egykor a gróf Sztáray család levéltárában, feltehetően Nagymihályon. Kiadása: Régi magyar nyelvemlékek. Szerk. *Döbrentei Gábor*. II. köt. Buda, 1840. 196–197. o. №. CLXXI.

³³ Lelőhelye: egykor a báró Orlay és gróf Serényi család levéltárában, Zábláton. Kiadása: A Báró Orlay s Gróf Serényi család zábláthi levéltárából. 1566–1718. Közli *Thaly Kálmán*. Budapest, 1898. 37–38. o. №. I.

³⁴ Lásd Lazarus von Schwendi és Zay Ferenc közös levelét Kassa városához, 1566. január 26., Beregszász, illetve Schwendi és Andreas Kielman ugyancsak közös levelét Kassához, 1566. február 14., Ungvár: Archiv

vagy maga Schwendi generális Wékeyt már az 1565. évi Szatmár környéki hadmozdulatok idején kinevezte hadbíróvá és kapitánnyá, mint forrásunk nevezte: „*császárnak ű Felségének hadi bírója és kapitánya*”. Ez esetben az első – késő középkori elődeivel ellentétben utóbb már nemcsak időlegesen alkalmazott – magyarországi hadbíró kinevezését az 1565. évhez köthetnénk.

Miként a már hosszú ideje ismert két Wékey-féle dokumentum, úgy a most közzétett forrás is egy családi levéltárban maradt fenn, és került utóbb más magángyűjteménybe. Mindegyik ítéletével esetében ugyanis a Wékey Ferenc hadbíró által a felvagy esetleg az alperes számára kiállított példányról van szó, amint erről mindhárom irat megerősítő záradéka beszél: „*Mely dolognak emlékezetire adtam én ez én leveletem kezem írásával és pecsétemvel megerősítvén.*” (I.), „*Mel dolognak emlékezetire és erősségére adtok ez mi levelünket, megerősítve címeres pöcsétünkkel és kezem írásával.*” (II.), illetve „*Mel dolognak emlékezetire és erősségére adtam én ez én leveletem kezem írásával és pecsétemvel megerősítvén.*” (III.) S valóban mindhárom Wékey Ferenc szokásos saját kezű aláírása (*Fran[ciscus] Wekey manu p[ro]p[ri]a* alakban), valamint *F W* monogramos reneszánsz címerpajzsú pecsétje áll.

Joggal merül fel a kérdés, hogy – miként ez a fenti táblázatból ugyancsak kiolvasható – Bereg és Zemplén megyei nemesek különféle hatalmaskodási ügyekben miért Wékey Ferenc királyi hadbíró, miért nem Bereg, Zemplén vagy esetleg Ung vármegye törvényszéke (*sedriája*) ítélkezett. A peres felek között szereplő személyek közül ugyanis többen (például Eödönffy Ferenc, Móré Gáspár, Nagymihályi Pongrácz János vagy Wiczmány Máttyás) számos alkalommal bukkannak fel hasonló jellegű hatalmaskodási perekben az 1550–1560-as években Zemplén vármegye közgyűlési-ítélkezési jegyzőkönyveiben, mint Zemplén vármegye jól ismert nemes családjainak egymással gyakran civakodó és pereskedő tagjai.³⁵ Erre a választ 1565–1566-ban ideiglenesen megváltozott státusuk és szolgálatuk adja meg. Jóllehet ők társadalmi szempontból természetesen továbbra is Zemplén megyei nemesek voltak és maradtak, Lazarus von Schwendi felső-magyarországi hadjárata idején az uralkodó zsoldjába szegődve királyi zsoldoskatonákká is váltak. Így amennyiben a hatalmaskodást a hadjárat és a táborozás során, azaz fizetett királyi katona-minőségükben követték el, joggal fordultak ellenük a károsult felperesek a királyi hadbíróhoz, Wékey Ferenchez. S ilyen esetek nyilván nem kis számban voltak (nem véletlenül szerepeltette mindhárom oklevél egyenként háromszor-négyszer a „*hatalmasul*” szót), amit mind Wékey hadbírói kinevezése, mind ugyanazon fél esztendőből fennmaradt három hadbíróági ítéletével bizonyít.

Mindezt az ítéletek szövege két esetben direkt módon is megerősíti számunkra. Egyrészt a most előkerült forrás külön kiemeli, hogy a hatalmaskodó Móré Gáspár „*az ű Felsége kapitánya*” volt, amiről még a történetíró politikus, Istvánffy Miklós nevezetes

Mesta Košic, Košice; Collectio Schwartzenbachiana №. 2751–2752. Kielman pályájára lásd *Pálffy Géza*: Egy Zala megyei település nevének keletkezéstörténete és eddig ismeretlen XVI. századi névadója. (Kilimán falu és Andreas Kielman von Kielmansegg). *Magyar Nyelv*, 92. (1996.) 2. sz. 163–174. o.

³⁵ *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok). I. 1558–1560. Miskolc, 1990. (A továbbiakban: *Tóth* 1990.) és *Uő*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1561–1563. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei levéltári füzetek, 2.) Miskolc, 2001. (A továbbiakban: *Tóth* 2001.) *ad indicem*.

krónikája is tud (többször említvén őt királyi lovaskapitánynak)³⁶ – akit egyébként Wékey amúgy is jól ismert, hiszen a nagytárkányi rezidenciájával szomszédos Kistárkány birtokosa és nem egy ízben perbeli ellenfele is volt.³⁷ Másrészt az augusztus végén, Nagytárkányban kelt forrás külön is választ ad kérdésünkre. Ekkor ugyanis a perbe idézett zempléni nemes, Wiczmány Mátvás valóban megkérdőjelezte a tábori szék joghatóságát, mondván „*ez a dolog nem illetné e hadakozó törvint, hanem ahol efféle törvényeknek kell lennie, ott volna kész törvint állnia*”. Ám erre a vármegyei jogszolgáltatásban is komoly tapasztalatokkal rendelkező³⁸ alországbíró, Wékey Ferenc határozott választ adott: „*mi ezt, több nemes szemilekkel törvin szerint meglátván, itt találók, hogy szabadon e hadakozó törvint illetik e dolgok, mert mind Wyczmándy Mátvás, mind Malomy Lőrincz ő Felsige fizetésén vadnak: efféle hadbúl lött hatalmakiért [értsd: hatalmaskodásaikért] kapitán uram közetek törvint títetett.*” [Kiemelés tőlem – P. G.] S mivel magáról Schwendi főkapitányról már hosszabb ideje közismert, hogy mind a Német-római Birodalomban, mind Magyarországon a *militaris disciplina* elméleti és gyakorlati alkalmazója és pártfogója volt – elegendő az első magyar–horvát és német (gyalogos és lovas) hadiszabályzatok általa történt kidolgoztatására gondolnunk³⁹ –, így érthető, hogy a magyar nemesek királyi katonákként (mint Wiczmányról az ítélettelvél egy másik helyen szintén állította: „*ő Felsige szolgája lévén*”) elkövetett hatalmaskodásai felett a magyarországi jogszolgáltatásban gyakorlott Wékey Ferenc hadbíró segítségével igyekezett határozottan eljárni. Sőt, feltehetően nem túlzunk akkor sem, ha az 1567-ben már „*oberster Kriegsrichter*”-ként emlegetett⁴⁰ Wékey Ferenc állandó felső-magyarországi végvidéki hadbíróvá történt, 1568. július végi kinevezését⁴¹ a fenti sorokkal jelzett karakán kiállításával és eredményes hadbírói működésével hozzuk kapcsolatba; bár – mint vármegyei és egyéb forrásokból tudjuk – olykor őt és familiárisait is megvádolták hatalmaskodással.⁴²

Az ungvári táborban 1566 tavaszán és nyarán forrásainkból ismert hadi bíraskodás működésében és jogszolgáltatásában persze alapjaiban nem különbözött a korabeli vármegyei ítélőszékekétől. A Wékey vezette „*hadakozó törvény*” (augusztus 25.) vagy „*tábori törvény*” (június 24.) mindhárom esetben esküdtszék formájában – mint többször maga a hadbíró fogalmazott: „*ez törvényben ülő esküdt ispánokval*” – ítélkezett, amelynek tagjait többnyire vagy katonaként szolgáló, vagy éppen a tábori székre meghívott, a vármegyei igazságszolgáltatásban tapasztalatokkal rendelkező nemesek („*nemes uraim/nemes szemilyek*”) alkották. S természetesen maguk az ügyek sem tértek el a vármegyei nemesek azon

³⁶ Móréről az 1550-es évekből több adatot hoz: Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 2. köt. S. a. r. *Benits Péter*. (Történelmi források, II.) Budapest, 2003. 205., 265., 289. o.

³⁷ *Gyulay* 2006. 65. o.

³⁸ Wékey 1559-ben Zemplén vármegye egyik esküdtje volt: *Gyulay* 2006. 63. o., vö. még *Tóth* 2001. passim.

³⁹ *Pálffy* 1995. 71–81. o.

⁴⁰ *Takáts* 1926. 145. o.

⁴¹ „*Bekheij Ferencz zu ainem khriegsrichter in Obern Hungern besteldt.*” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Fol. 162. Az Udvari Haditanács Hans Rueber felső-magyarországi főkapitányhoz, Schwendi utódjához. 1568. július 30.

⁴² *Gyulay* 2006. 64–65. o. és *Tóth* 1990., 2001. passim.

visszaéléseitől és hatalmaskodásaitól, amelyeket a békeidőszakok mindennapjai közepette is nem ritkán hajtottak erőszakkal végre.⁴³ Ez esetben a legfőbb különbséget tehát katonai mivoltuk és státusuk, az uralkodói (fizetett) hadi szolgálat jelentette.

Bár 1568-ban Felső-Magyarországon a nagy hadjárások negyedszázadra véget értek, Lazarus Freiherr von Schwendi főkapitány és nagytárhányi Wékey Ferenc hadbíró 1566. évi tevékenysége mégis maradandónak bizonyult. A magyar és idegen kapitányokkal közösen kidolgozott magyar lovas és gyalogos hadiszabályzataikat ugyanis joggal tarthatjuk számon a legkorábbi általános jellegű magyar(országi) katonai szolgálati szabályzatokként, magát Wékey Ferencet pedig az első igazi – feladatait utóbb 1578. évi haláláig ellátó⁴⁴ – magyar hadbíróként; akit azután kassai székhellyel számos magyar nemes követett, még I. Rákóczi György erdélyi fejedelem XVII. század közepi felső-magyarországi uralma idején is.⁴⁵ Közel 450 évvel ezelőtt tehát egy neves európai hadvezér és katonai teoretikus, Lazarus von Schwendi beregszászi–ungvári táborában egy Zemplén megyei jogtudó magyar neves segítségével kezdetét vette az immár állandósuló magyarországi hadi bíraskodás több évszázados története.

FÜGGELÉK

Wékey Ferenc hadbíró magyar nyelvű ítéletlevele Bilkey Máté Bereg megyei nemes Móré Gáspár királyi kapitány ellen indított perében. Ungvár, 1566. március 26.⁴⁶

Én Wékey Ferenc [Wekej Ferencz], császárnak ú Felségének hadi bírása és kapitánya.

Adom mindeneknek emlékezetre ez én levelemben, hogy mikor mi itt Ungvárt [ungvarat] ez ú Felsége táborában, az mi szokásink szerint, ez törvénynek meglátására leültünk volna, mi előnkben állván személye szerint Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] Móré Gáspár [More Caspar] az ú Felsége kapitánya ellen tün [sic!] ilyen feleletet, hogy ez elmúlt napokban, mikor az ú Felsége tábora Beregszászban [beregazszban] volt volna, Móré Gáspár [More Gaspar] akaratjából az Móré Gáspár [More Gaspar] szolgálai hatalmasul rejá mentek volna az ú nemes udvarára és házára, ki volna Bilkén [Bijlken] ~~Máramaros~~ [Maramaros] Bereg [Beregh]⁴⁷ vármegyében, és onnét ú neki az ú házából két lovat elhoztak volna, az pincérül lakatját letörték volna, borában az mennyit akartak volna, annyit megittak volna. Evvel nem elégedvén, jobbágyit megfogdosta volna, és fogva jobbágyit Móré Gáspárnak [More Gasparnak] házához vitték volna, és hatalmasul jobbágyit ott fogva tartották volna, mely kárt és jobbágyinak fogságát száz forintért az Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] fel nem vött volna.

⁴³ A hatalmaskodás fogalmára újabban: *Tringli István*: Hatalmaskodás. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. IV. Halételek–Jordán. Főszerk. *Kőszeghy Péter*. Szerk. *Tamás Zsuzsanna*. Budapest, 2005. 49. o. és *Uő*: Fehde und Gewalttätigkeit. Vergleich eines germanischen und ungarischen Rechtsinstituts. In: Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union. Szerk. *Balogh Elemér et al.* (A Pólay Elemér alapítvány könyvtára, 17.) Szeged, 2007. 281–286. o.

⁴⁴ Wékey 1575. évi végrendelete és annak 1578. évi codicillusa: MOL E 148, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Neo-regestrata acta Fasc. 1748. №. 1., vö. még *Gyulay* 1996. 63., 67. o. Haláláról Hans Rieber felső-magyarországi generális számolt be Ernő főhercegnek. ÖStA KA Alte Feldakten 1578/11/1., ad 1a. és ad 1b.

⁴⁵ *Pálffy* 1995. 204–205. o.

⁴⁶ Lelöhelye: Magángyűjtemény, Budapest. (Fénykép- és xeroxmásolata a szerző tulajdonában.) – Köszönöm H. Németh István barátomnak a forrás összeolvasásához nyújtott segítségét.

⁴⁷ Utólagos, tartalmilag indokolt betoldás más tintával az áthúzott Máramaros szó felett.

Ez ellen Móré Gáspár [More Gaspar] viszontag tün [sic!] ilyen feleletet, hogy az mely házat Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] övének mond Bilkén [Bijlken], és az mely jobbágyokat övének mond, ezek nem Bilkey Mátéjé [Bijlkeij Mattheije] volnának, hanem ünnön magájé volnának Móré Gáspáré [More Gaspare]. Azért ű az ű szolgálit nem az Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] házára küldötte volna, hanem az ű maga tulajdon házára és jószágára, és nem az Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] jobbágyit fogdostatta volna meg is, hanem az ünnön maga jobbágyit, ez okáért, hogy ű neki engedetlenek voltanak volna.

Azért ez dologban mi mind az két félnek bizonyságit megértvén, és jámbor nemes személyeket megesketvín, kiknek vallásokból nyilván kitetszék, hogy Móré Gáspárnak [More Gasparnak], az alperesnek soha semminemű birodalma és békességes urasága nem⁴⁸ volt volna az jószágba, és az mit ennek előtte is az jószágon ragadozott volna és vött volna, nem úgy vötte volna, mint tulajdon jószágán, hanem mindeneket hatalmasul cselekedett volna, és ennek ez jószágnak mind eleitül fogván Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] volt volna békességes uraságában.

Ennek okáért mi ez törvényben ülő nemes uraimval és esküdt ispánokval, ez két fél között ilyen törvényt töttünk az mi ismeretünk szerint, hogy Móré Gáspár [More Gaspar] nem az ű feleletti szerint küldött az Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] házára, hanem az miképpen mi előnkbe Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] proponálta, hogy az Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe] házára és nemes udvarára Móré Gáspár [More Gaspar] hatalmasul küldötte az ű szolgálit. Ennek okáért az mit Móré Gáspár [More Gaspar] cselekedett, mindeneket hatalmasul cselekedett, az mi kárt penég Móré Gáspár [More Gaspar] tetetett az ű szolgálival Bilkey Máténak [Bijlkeij Matthenak] ez jövő Szent György [Zent geörg] napján száz forintig ez ország törvénye szerint eskedhessék Bilkey Máté [Bijlkeij Matthe].

Mely dolognak emlékezetire adtam én ez én levelemet kezem írásával és pecsétémvel megerősejtvén. Költ Ungváratt [Wngvarat] ez ű Felsege táborában, Gyimölcsoltó Bódogasszony nap után való kedden, anno 1566.

Fran[ciscus] Wekey manu p[ro]p[ri]a

A pecséten a reneszánsz címerpajzs felett F[ranciscus] W[ékey] monogram látható.

⁴⁸ A tagadósó utólag felülről betoldva.